Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2016 = 6.17, www.srjis.com
UGC Approved Sr. No.45269, JULY-AUG 2017, VOL- 4/35

आंतरराष्ट्रीय तडजोड वषयक बँक (बँक फॉर इंटरनॅशनल सेटलमेंट्स – बी. आइ. एस.)

प्रा. व्ही. सी. बेलुरे

सहायक प्राध्यापक व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, यशवंत महाविद्यालय, नांदेड

Scholarly Research Journal's* is licensed Based on a work at *www.srjis.com

जागतिक स्तरावर बँक व्यवसाय करणारी अनेक राष्ट्रांच्या केंद्रीय बँकांची बँक म्हणून कार्यरत असलेली ही सर्वात जुनी वत्तसंस्था आहे. पहिल्या महायुद्धात पराभूत झालेल्या जर्मनीवर वजयी दोस्तराष्ट्रांनी वर्सायच्या तहाद्वारे जी युद्ध नुकसानभरपाई लादली होती ती वसूल करणे, तिचे प्रशासन व व्यवस्थापन करणे इत्यादी कामात येणाऱ्या अडचणी दूर करण्याच्या हेतूने तत्कालीन हेग करारानुसार बेल्जियम, फ्रान्स, जर्मनी, इटली, जपान, आ ण इंग्लंड या देशातील केंद्रीय बँका आ ण अमेरिकेचे प्रतिनीधीत्व करणारी एक वत्तसंस्था यांनी पुढाकार घेवून १७ मे १९३० रोजी स्वित्झर्लंड येथील बाझेल येथे बी.आइ.एस.ची स्थापना केली. आज साठ देशातील केंद्रीय बँका आ ण जागतीक स्तरावरील काही वत्तसंस्था या बँकेच्या सदस्य आहेत. या बँकेचे मुख्य कार्यालय बाझेल येथेच असून हाँगकाँग आ ण मेक्सिको सटी येथे प्रादे शक प्रातिनीधीक कार्यालये स्थापन करण्यात आली आहेत.

आरंभीच्या काळात या बँकेची कारकीर्द काहीशी वादग्रस्त ठरली होती. त्या सुमारास जर्मनीमध्ये अडॉल्फ हिटरच्या फॅ सस्ट राजवटीचा उदय होत होता. अशा वेळी बी.आइ.एस.ची तत्कालीन कार्यपद्धती या राजवटीला पोषक ठरत होती. या बँकेने जुलै १९३२ मध्ये जर्मनीवरचे कर्ज माफ करुन तेथील उद्योगांसाठी नव्याने मोठ्याप्रमाणात कर्ज उभारणी केली. हिटलरच्या राजवटीने अं कत केलेल्या राष्ट्रांच्या स्वत:कडील ठेवी व सुवर्ण जर्मनीच्या खात्यात वळ वण्यास

संमती दिली. त्यांनी व वध मार्गांनी लूटलेले सुवर्ण स्वीकारुन त्यामोबदल्यात वदेशी चलन उपलब्ध करुन देण्यात आले. या सर्व कारणांमुळे बी.आइ.एस. वर टीका होऊन जुलै १९४४ मध्ये ब्रेटनवुड्स येथे पार पडलेल्या दोस्तराष्ट्रांच्या परिषदेत या बँकेचे वसर्जन करण्याचा ठराव घेण्यात आला. परंतु अशा प्रकारच्या आंतरराष्ट्रीय बँकेची आवश्यकता लक्षात घेता प्र सद्ध ब्रिटिश अर्थतज्ज्ञ लॉर्ड जे. एम. केन्स यांच्या नेतृत्वाखालील शष्टमंडळाने या ठरावास वरोध दर्श वल्यामुळे हा ठराव प्रत्यक्षात अमलात आणला गेला नाही. पुढे ए प्रल १९४५ मध्ये अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष हॅरी ट्रुमन आ ण ब्रिटिश सरकार यांच्या पुढाकाराने बी.आइ.एस. चे वसर्जन रद्द करुन तिच्या ध्येय धोरणात आमूलाग्र बदल करण्यात आले.

बी.आइ.एस.द्वारे आजघडीला केंद्रीय बँकांना मुद्रा वषय आ ण वत्तीय स्थिरता साध्य करण्यासाठी मदत करणे, या क्षेत्रात आंतरराष्ट्रीय सहकार्याला चालना देणे आ ण केंद्रीय बँकांची बँक म्हणून कार्य करणे या मुख्य उद्दीष्टांची पुर्तता पुढील मार्गाने केली जाते. (१)चर्चेला उत्तेजन देऊन सहयोगाची संधी उपलब्ध करुन देणे, (२) वत्तीय स्थिरतेला चालना देण्यासाठी इतर जबाबदार अ धकाऱ्यांशी संवादाचे समर्थन करणे, (३)मुद्रा वषयक आ ण वत्तीय स्थिरतेशी संबं धत प्रसंगोपात्त प्रश्नांवर संशोधन अ ण धोरण वश्लषण करणे, (४) वत्तीय देवाणघेवाणीत केंद्रीय बँकांसाठी एक प्रमुख प्रतिपक्ष म्हणून कार्य करणे, आ ण (५)आंतरराष्ट्रीय वत्तीय व्यवहारात एक एजंट कंवा वश्वस्त म्हणून कार्य करणे इत्यादी.

बी.आइ.एस.च्या व वध वभागांमार्फत केंद्रीय बँकांच्या ठेवी, वदेशी वनिमय, सुवर्ण राखीव, निरनिराळे रोखे इत्यादी संबं धचे व्यवहार केले जातात. कर्ज देणे आ ण सुवर्ण व वदेशी वनिमय यांच्या खरेदी व क्रसंबंधातील बँकेचे व्यवहार अल्पमुदतीचे असतात. या बँकेचे शासन व व्यवस्थापन वेळोवेळी संशोधीत केलेल्या परिनियमांनुसार चालते. त्यात त्रिस्तरीय व्यवस्थापन पद्धती

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

स्वीकारण्यात आली आहे. शीर्षस्थानावर सर्वसभा त्यानंतर संचालक मंडळ आ ण शेवटी व्यवस्थापक वर्ग अशी रचना आहे. या शवाय त्यात अनेक वभाग व स मत्यांची व्यवस्था करण्यात आली आहे. या स मत्यांपैकी ' बँकींग पर्यवेक्षणावरिल बाझेल स मती ' वशेष प्र सध्द् आहे. या स मती मार्फत जगातील व्यापारी बँकांना व वध जोखमांपासून संर क्षत करण्यासाठी, त्यांच्या कार्यात सुसूत्रता आणणे, पारदर्शकता निर्माण करणे, हिशेबाच्या संरचनेत एकवाक्याता ठेवणे इत्यादींसाठी आतापर्यंत बाझेल I(*१९८८*), बाझेल II(*२००४*) आ ण बाझेल III(*२०१०*) या ऐच्छीक स्वरुपाच्या नियमावल्या जाहिर करण्यात आल्या आहेत.

सदरहू बँकेच्या व्यवस्थापनात पाश्चात्य देशांचा वरचष्मा राहिलेला आढळतो. बेल्जीयम, फ्रान्स, जर्मनी, इंग्लंड आ ण अमेरिका या देशातील केंद्रीय बँकांच्या गव्हर्नर्सना पद सद्ध सदस्यत्व तसेच या देशातीलच इतर सहा व्यक्तींना दर तीन वर्षासाठीचे सदस्यत्व देण्यात येते. तर इतर देशातील केंद्रीय बँकांमधून दोन तृतीयांश बहुमताने नऊ सदस्यांची निवड केली जाते. भारताने सप्टेंबर १९९६ मध्ये या बँकेचे सदस्यत्व स्वीकारले असून नोव्हेंबर १९९६ मध्ये आर.बी.आय.चे गव्हर्नर श्री रघुराम राजन यांची या बँकेच्या उपसभापती पदी तीन वर्षासाठी निवड झालेली आहे.

बँकेच्या सर्वसभेची बैठक वर्षातून एक वेळा, संचालक मंडळाची सहा वेळा, तर असाधारण बैठका आवश्यकते प्रमाणे घेतल्या जातात. सन २००४ पासून बी.आइ.एस. द्वारे हिशेबाचे एकक म्हणून एस.डी.आर. या आंतरराष्ट्रीय चलनाचा अवलंब केला जातो. त्यापूर्वी यासाठी सुवर्णफ्रँक हे चलन वापरले जात होते. बँकेद्वारे आपले लेखापरीक्षीत वत्तीय ववरणपत्र नियमीतपणे ३१ मार्च रोजी वा षक अहवालातून प्रका शत केले जाते. ३१ मार्च २०१६ रोजी या बँकेचा ताळेबंद २३१.४ अब्ज एस.डी.आर. इतका होता तर तिच्या जवळील मत्ता आ ण देयता या अनुक्रमे २३५७८९.३ दशलक्ष आ ण २१६६८२.६ दशलक्ष एस.डी.आर. इतक्या होत्या. सन १९४५ चा अपवाद वगळता बँकेला प्रत्येकवर्षी नफा झालेला आहे.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

बी.आइ.एस.ही आंतरराष्ट्रीय पातळीवर कार्य करणारी एक शक्तीशाली वत्तसंस्था असून तिचा पतदर्जा नेहमी 'ए' कंवा त्यापेक्षा जास्त राहिलेला आहे. जगाच्या वशेषतः युरोपच्या मुद्रा वषयक व वत्तीय जडणघडणीत या बँकेने महत्वाची भूमीका पार पाडली आहे. युरोपीय चलन वषयक संघ आ ण युरोपीयन केंद्रीय बँक याद्वारे युरोपचे चलन वषयक एकीकरण घडवून आणण्यासाठी या बँकेने व्यासपीठ उपलब्ध करुन दिले आहे. या बॅकेला स्वित्झ. सरकारतर्फे एखाद्या राजदूतावासासारखा वशेष दर्जा बहाल करण्यात आला असल्यामुळे तिच्या दैनंदिन कामकाजा वषयी व व वध बैठकांतील चर्चे वषयी कंवा करारा वषयी प्रसारमाध्यमांपासून गुप्तता राखली जाते.

संदर्भ :

https:www.bis.org

Lebor A. (2013). Tower of Basel: The Shadowy History of the Secret Bank that Runs the World. New York, Publicaffairs.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies